

Szemle.

Magyarország gazdasági térképekben. Szerkesztették *Edvi Illés Aladár* és *Halász Albert*. IV. bővített kiadás, 68 térképpel és 6 grafikonnal. Budapest, 1920. Hornyánszky Viktor nyomása.

Egyik jelentős láncszeme ez a mű ama tekintélyes sorozatnak, mely mind egy célt szolgál: Magyarországnak a külfölddel való megismertetését. Sajnos, nagyon későn váltotta valóra a háború azt, amit mi geográfusok mindenütt és mindenkor a külföld informálása kedvéért sürgettünk.

Amikor 1918-ban elvesztettük a háborút, már a Wekerle-kormány megérezte az országismertetés fontosságát. Nagy összegeket bocsátottak ennek a célnak a szolgálatába. Már ekkor az a néhány geográfus, akit a sors történetesen összehozott Budapesten, egyéb sürgős munkálatok közepette többször tárgyalt egy *magyar atlasz* tervéről. A kommunizmus mindent megbénító korszaka azonban szétszórta a munkatársakat, megakasztotta a munkát. Csupán a kereskedelmi minisztérium gazdaságstatisztikai osztálya folytathatta nyilván csendes munkáját, mert 1919 végével *Edvi Illés Aladár* vezetése alatt *Halász Albert* szorgalmas munkája: *Magyarország gazdasági térképekben*, elkészült. Ezt az első kiadást „Heinrich Ferenc keresk. miniszter adta ki“ és a Pátria r.-t. nyomdájában készült.

Ez a munka nem az, ami a geográfusok szeme előtt lebegett végcélként. Címe is mondja, hogy 57 térképe csupán a gazdasági viszonyok ábrázolására szolgál. Ebből 5 térkép a forgalom, 13 a mezőgazdaság, 4 az energia-szükségletek és energiaforrások feltűntetésére szolgál, 1 térkép a vasbányák, 1 a sóbányák termelését mutatja, a hátralévő 32 pedig az ipar viszonyait.

Még 1920-ban megjelent az atlasz *második* kiadása, tetemesen bővített

tartalommal: 74 térkép és 6 grafikonnal. A kiadó Emich Gusztáv. Ez a kiadás eltért az eredeti céltől s valószínűleg nem tévedek, amikor a meteorológiai, geográfiai, kulturtörténeti és néprajzi térképeknek utólagos felvételét és ezzel az atlasz egységének megbontását külső tényezők hatásának tulajdonítom.

A *harmadik* kiadásról nincs tudomásom, ellenben a magyar békeküldöttség *Jelentése* III/B. kötetének VIII. melléklete atlaszunknak már *negyedik* kiadása és kiadója a kormányváltásoknak megfelelően *Rubinek Gyula* (Rámutatok erre, mert nagyon furcsának találom, hogy tudományos munkákon a miniszterek névszerint szerepeljenek csak azért, mert a mű kiadásának költségei történetesen tárcájukat terhelték). A másodikhoz viszonyítva, *összevont* kiadás ez, mert hiányoznak belőle Magyarország hegyei és vizei, gróf Teleki Pál néprajzi térképe, Pokorny domborműve. Valamennyi kiadás közül kétségtelenül ez a legsikerültebb. Nemcsak a címnek jobban megfelelő tartalom miatt, de könnyebb kezelhetősége folytán is.

Még így is fölöslegesen a hőmérsékleti térkép (2.), a legrégebb és a vaskorszakbeli kultúrtelepek térképei (17. és 18.), az erdőövek térképe (26.), sőt szorosan véve az irni-olvasni tudás (19.), a hírlapok (22.) és a megjelent könyvek (23.) térképei is.

Edvi Illés A. bámulatos kirtartásáért, *Halász A.* nagy szorgalmáért a legnagyobb elismerés jár ki. Csakhogy az elismertetés, melyben ez a mű a kormányhatóságoktól részesült és aminek következtében egyetlen esztendő leforgása alatt több új kiadásra került a sor, a szerzőkre is új feladatokat ró, de kötelezi a kritikát is. Hogy a szerzők ezt érezték, bizonyítja, hogy minden egyes kiadás tartalmán változtattak, néhány új térképet vettek fel, egyet-

egyét a régiékből kihagyogattak. (Sajnos, a szerencsétlenül választott sokszorosító mód következtében az egyes térképeken már nem javíthattak semmit sem). A kritikától eddig a békekötés körül folyt munkásságát valami önkéntes, hallgatólagos, hazafias védelem óvta. Ez a tudományos téren tovább már nem észszerű s fokozott mértékben helyénvaló a tárgyilagos bírálat ennek a műnek az esetében, hiszen miközben a műnek az esetében, hiszen miközben a sorokat írjuk, ismét újabb kiadása jelent meg. Miért ne használhatnánk a szerzők a bírálatban elhangzottakat a következő kiadásokban.

Az anyag megválogatását, a szerkesztést illetőleg alapvető ellenvetésünk, hogy ha szerzők „Magyarország gazdasági viszonyait kívánták bemutatni“, kissé egyoldalúan favorizáltak az ipart és kereskedelmet 49 térképpel és grafikonnal, ugyanakkor a mezőgazdaságra csupán 13 térképlapot hagyták.

Az egyes térképek módszerét illetőleg csak egyetlen lényeges kifogásunk van. Mi célja van annak, hogy a statisztikai tabella vármegyei összesítéseit térképen grafikonokkal ábrázolják? Ezzel csak azoknak tettünk szolgálatot, akik a tabellák olvasása közben a vármegyei adatokat nem tudják gondolatban a tér megfelelő részébe elgondolni. Aki ezeket a térképeket használja, soha olyan képességre nem tesz szert, hogy fejben elossa a nagyobb és kisebb jeleket a különböző nagyságú megyék területére s így a fajsúlybeli különbségeket meglássa. Ezért nem is térkép az ilyen *kartogramm*, hanem csupán nem betűsoros megismétlése a tabellának. A legkevésbé, mit a kartografusnak ilyenkor el kell végeznie, hogy az önkényes közigazgatási területek szerint egybegyűjtött statisztikai adatokat a területegységre — szükség esetén a népességre — elossa és *területileg* ábrázolja. Tulajdonképpen még ennyi sem elég. — Az egyetlen helyes eljárás a település vagy legalább a községenként való feldolgozás nagyméretű térképen és ennek utólagos kibővítése és *összevonása* a kívánt mértékre. Beszédesebb példa erre magában az atlaszban a szántóföldeknek különböző két térképe (20. és 28. lap, IV. kiad.) Aki pedig a községenként való feldolgozás értelmére kíváncsi, vessen egybe a Stat. Közlemények 27. köt. IV. térképét (a népsűrűség járásokonként 1910-ben) néprajzi 1 : 1.000.000 térképpel (Budapest,

1919., M. Földr. Int.) népsűrűségi mellékterképével,^{*)} mely községenkénti adatok alapján készült. Vagy hasonlítsuk egybe a parasztházak járásokonként készült, a jelen füzethez mellékelte térképeit az 1919. évi Zsebatlasz megfelelő, megyénként tagolt térképeivel. Az ábrázolásmódok egyébként a térkép mérete szerint is változtatandók. Nem helyes például, hogy a nagy megyei átlagok semmitmondó adatai helyett egyik-másik térképen szerzők a legaprólékosabb adatokat közlik, melyeket a kis térkép már nem bír el s amelyeket senki térbelileg azonosítani nem tud (legjobb példa a 70. térkép: Kőbányák). Kívánatos lett volna, hogy az egyes szakemberek a térképeket kiadás előtt felülbírálják. A 26. térképen, mely az „erdőöveket“ és fűrésztelepeket egyesíti, Bács-Bodrog kétharmadrésze a kevert lombos erdők övébe tartozik, melyen két kisebb fűrésztelep található. Bámulva ismertük fel ebben a térképben *Treitz Péter* klimazonális *talajterképének* pontos másolatát. *Ezt talán mégsem lett volna szabad erdőövekkel összeveteni!* Az atlasz szerint a Fertő hajózható belvizeinkhez tartozik.

Néhány szót azonban az atlasz technikájának is kell szánnom. Ezen az atlaszon, sajnos, nagyon meglátszik, hogy a jó térkép egyik főkelléke, a tervezésnek és a sokszorosításnak az egyéges tervszerűsége hiányzik. Eltekintve attól a rengeteg papírpazarlástól, mely kivált a korábbi kiadások alkalmával történt, a könyvnyomtatás útján cinklisérről való sokszorosításnak számos hátránya mutatkozik. A fényképezésre szánt rajzok írása túlságosan apróra méretezett, a kibővítés után kivált külföldieknek a vízrajz nomenklaturájára használhatatlan (a 2. laptól végig). Az egyes színek egymás hegyire-hátára kerülnek, ami a könyvnyomásban természetesen nem szokott megenni (különösen a 18., 53. és 61. lapon.) Vármegyevevek, helynevek és a megyei statisztikai adatok sem olvashatók. A legtöbb térképjel vagy annyira nagy, hogy egymásba kap át s óriási területeket takar el, vagy pedig olyan apró, hogy fel sem ismerhető. Nem szerencsés megoldás a demarkációs vonalat tartalmazó oleátala-

^{*)} A Néptanítók Lapja 1920. 32. sz. 9. lapján is látható.

pok melléklése. Mindenekelőtt nagy anyagpocsékolás, melyet az atlaszhoz mellékelhet egyetlen oleátával teljesen elkerülhetek volna. A térképek szerkesztése amúgy sem alkalmas az ilyen oleáta használatára. Egyrészt nincs, aki éppen a vitás határsávba eső jelekről megmondhatná, hogy központjuk melyik területre esik immár. Másrészt a megyei összegeket ábrázoló grafikonokat éppen séggel nem a területi arány szerint metszi a demarkációs vonal: ez is mutatja, hogy a legtöbb esetben mennyivel megfelelőbb lett volna a területre való elosztás módszere.

Kogutowicz Károly.

Die Aufgaben einer Ernährungs-Geographie und ihr Anteil an einer „Vergleichenden Ernährungslehre“, v. A. Lipschütz (Geographische Zeitschrift, 1919). Egy igen érdekes, az emberföldrajzi vizsgálódások javára új szempontokat felvető tanulmány, mely megérdemli, hogy kissé részletesebben ismertessük.

A táplálkozás problémájával élet-tani és egészség-tani laboratóriumokban újabban behatóan foglalkoznak. A kérdés azonban nemcsak ide, hanem a társadalmi állapotok vizsgálatának körébe is tartozik, sőt nyomatékosan hangoztatnunk kell azt is, hogy a táplálkozás „jelene“ mellett „annak“ „multját“, történetét is kutatnunk kell, egy adott nép tanulmányozása körében. Az egyes embercsoportok, lakóföldjük szerint mások és mások, vagyis anyagi és szellemi kultúrájuk teljes állománya „korológiai“ szempontból is tanulmányozható. Itt kapcsolódunk tehát bele a geográfiába, mert magától értetődik, hogy a „táplálkozási szokások“, mint az emberi művelődés egyik kifejezésformája, a geográfiai vizsgálat tárgyai is lehetnek, amennyiben helyileg eltérnek egymástól. Hogy ez pedig így van, nem szorul bővebb igazolásra. Gondoljunk csak arra pl., hogy az emberiség egyharmada sem a kenyeret, sem a tejet nem ismeri, holott számunkra mindkettő nélkülözhetetlen. Világos azonban, hogy a földrajzi lakóhelyek különbözősége mellett még egész sereg olyan nem földrajzi tény is figyelembe kell venni, melyek szintén lényegesen befolyolnak a táplálkozásmódok miként való kialakulásába. Ilyenek azok, melyek az emberi művelődés menetének folyamán támadnak, melyeket egyetlen

szóval „kultúrretegeknek“, vagy gazdálkodásnak nevezhetünk. A táplálkozási szokások tehát az emberi gazdálkodás vagy oekonomia egy részét alkotják, vagyis a földműveléstől, állattartástól, közlekedéstől, kereskedelemtől stb., továbbá az ember ideológiájától, vallási szokásaitól stb. függenek s így a gazdaságföldrajzba, tehát az emberföldrajzba tartoznak. De hangsúlyozzuk, hogy nem csupán ide, mert korológiaival nem lehet mindent megmagyarázni. A történeti és szociális momentumok éppen olyan lényegesek, mint amazok. Azt a tudományt, mely a legtágabb értelemben vett táplálkozásszokásokkal foglalkozik, „összehasonlító táplálkozástannak“ nevezhetjük. Az előbbieik alapján jogosan beszélhetünk már most „táplálkozásföldrajzról“ is, mely a táplálék termelésével, szétosztásával és fogyasztásával foglalkozik s mint ilyen, lényeges alkotórésze az összehasonlító táplálkozástannak. Gyakorlati szempontból természetesen a korológiai momentumok állanak előtérben vizsgálódásaink alkalmával. Ezek természetesen annál eredményesebbek lesznek, minél kisebb s minél egyöntetűbb földrajzi területet fogunk vizsgálat alá. A mi szempontunkból e célra a kisebb politikai egységek (országok) is alkalmasak, mert azok, vámhatárokkal körülfogva, bizonyos mértékig gazdasági egységek is.

Brunhes példájára vegyünk most elő egy ilyen kis egységet, még pedig Bulgáriát. Ehhez bocsássuk előre a következő (megkurtított) táblázatot;

az egyes élelmiszerek aránya a táplálék összes kalória-tartalmában

	Németországban o/o	Bulgáriában o/o
Gabonaliszt	36.1	52.59
Tengeri	0.06	20.67
Burgonya	12.3	0.21
Cukor	5.58	2.08
Alkoh. italok	4.66	1.46
Hús	16.95	8.1
Tejtermék	13.57	7.06

Ez a táblázat már az első pillanatra elárulja, hogy a két ország táplálkozása lényegesen különbözik egymástól. Szerző ezt részletes tagolás alá veszi, mi csupán néhány bennünket érdeklő pontot ragadunk ki belőle. Így azt látjuk, hogy Bulgáriában másfélszer annyi lisztet fogyasztanak (ennek 70°/o-a buzaliszt), mint Németországban, kukoricát pedig kereken 350-szer annyit.

Az évi kukoricafogyasztás itt (1903—1911) 66—68 kg. fejenként, még pedig Ény, Bulgáriában 182 kg. (az összes kalória-fogyasztás 57⁰/₁₀₀-a), míg Dny. Bulgáriában 46 kg. Azt látjuk tehát, hogy ez az amerikai származású növény, rövid meghonosodása óta uralkodó szerephez jutott a néptáplálkozásban (a tengerivel beültetett terület 1897-től 1911-ig 80·7 százalékkal gyarapodott). Nagyon tanulságos volna a kukoricatermelés és fogyasztás magyarországi adatainak feldolgozása. A Zsebatlasz 1919-iki évfolyamában közöltük a vármegyei adatok alapján a kukoricatermelés fejenkénti mennyiségét métermázsánként s a Földrajzi Közlem. 1918-iki (33. l.) és 1915-iki (305. l.) évfolyamában érintettük a varasdmezei kukoricatermelés feltűnő intenzitását, mely — mint mondtunk — alkalmazást a népsűrűsége is kihatással van. (Ezt a gondolatunkat azóta egy jeles geográfusunk konkrét tényként vette át). Amint a Zsebatlasz kis térképe mutatja, nálunk rengeteg kukoricát termelnek — átlagosan annyit, mint hazát — Szerémben, Bácsban, Temesben és Torontálban fejenként több mint 600 kg.-ot, de hogy ebből mennyi esik állattakarmányozásra s mennyi néptáplálékra, nem tudjuk. Hogy ez a két kategória Bulgáriában hogyan aránylik egymáshoz, szerző nem mondja meg.

A másik amerikai termesztett növény, t. i. a burgonya tekintetében éppen fordított, bár nem arányban álló viszony van Bulgária és Németország között. Hogy a német burgonyatermelés nagy része ipari célokra való, az is köztudomású, de annyi bizonyos, hogy a burgonya éppoly kevéssé hódította meg Bulgáriát, mint pl. Romániát vagy Dél-országot. De ennek nemcsak történeti, hanem természeti okai is vannak (éghajlat, talaj). Kecskeméten is igen tanulságos a burgonyatermelés földrajzi megoszlásának mikéjntje, a tengeri-termetéssel szembeállítva is (Zsebatlasz, 1919).

Szerző hosszabban foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy a bulgár gabona- és kukorica-fogyasztás túlnyomó voltából előálló egyhangú táplálkozást a bolgár nép milyen hagyományos eljárásokkal próbálja változtatni s tenni s e tekintetben egy csomó olyan táplálkozásmódra és elkészítési eljárásra bukkantunk, melyek nálunk szintén otthonosak voltak, vagy még ma is otthonosak.

Itt csak éppen a tarhonyát (bolgárul és törökül: „tarhana“) említjük meg, melynek északi határa nálunk az Alföld déli fele vagy közepe, de amelyek éppúgy hagyományosan megvan Kizásziában, mint a „bulgur“ nevű goromba búzadara (Győrffy István fényképfelvételei Kizásziából a Néprajzi osztályban). Egész sereg magyar vonatkozású művelődéstörténeti és emberföldrajzi kérdés kapcsolatos ezzel a balkáni—kizásziai területekre való rámutatással s nagyon megérdemelné, hogy kultúr-földrajzi szempontból valaki vizsgálat alá fogja őket. Az olajos növények és tökfélék hazai földrajzi elterjedésének és termelési intenzitásának tanulmányozása emberföldrajzi fontosságára a Földr. Közl. említett évfolyamában egy-két szóval már hivatkoztunk.

De térjünk át az állati eredetű táplálékokra. A táblázat azt mutatja, hogy a két, nyugateurópai fogalmak szerint igen fontos, a valóságban azonban korántsem olyan fontos táplálékanyag tekintetében Németország kétszerite jobban áll, mint Bulgária. Pedig Bulgáriában aránylag több szarvasmarha van, mint Svájcban, csak hogy ezek túlnyomó többsége igavonó, nem pedig hús- és tejtermelő jószág. A bolgár tehén és bivaly (ennek a Balkán felől beszarmazott délázsiai baromnak is nálunk van a nyugati földrajzi határa) legalább tízszer kevesebb tejet ad, mint nyugateurópai társai. Ezért nem helyes a tápláléktermelés értékének megállapítása végett egyszerűen csak az állatok számára hivatkozni — mondja szerző. Igen tanulságos figyelmeztetés ez a tanítás számára, amire különben mi is rámutattunk (Zsebatlasz, 1916, 29.). A szarvasmarhán kívül Bulgáriában a juhoknak és kecskének van még nagy, sőt amannál nagyobb szerepe a néptáplálkozásban. A fejenkénti 81 kg.-nyi tejből pl. 23 kg. a tehén, 126 kg. a bivaly, 33 kg. a juh és 13 kg. a kecske-tej; a 21·5 kg.-nyi húsból pedig 35 kg. a marha- és 5·2 kg. a juhhús (a többi sertés, bivaly és kecske).

Cikke végén szerző tanulmányainak eredményeit foglalja össze, hogy azok a táplálkozás-problémák megvitatása tárgyában milyen általános jelentőségűek. A fontosabbakat ebből a referátumból is megállapíthatja a figyelmes olvasó.

Báthy Zsigmond

A béke gazdasági következményei. I. M. Keynes. Fordították Biró Sándor és Sárkány Ferenc. Révai-kiadás. Budapest, 1920. 187 lap.

I. M. Keynes a britt államkincstárt hivatalosan képviselte a párisi békekonferencián. 1919 júniusában a képviselőtről lemondott, mert látta, hogy a békeszerződések esztelen gazdasági részei tönkretennék Európa gazdasági életét. Egyúttal ebben a könyvben merészen, éles logikával megmutatja, mi az, ami következménye lesz a békeszerződés gazdasági vonatkozású rendelkezéseinek.

Keynes munkája hét részre oszlik. *I. Bevezető.* Anglia még mindig kívül áll Európán. Külön kis világ a kontinens mellett. Gazdasági élete a háború alatt alig módosult, a drágaság pusztítása civilizációját elkerülte éppúgy, mint Amerikát. A háborúból visszatértek fölverték ismét a félbeszakadt munkát. A kontinensen a térdre kényszerített központi hatalmak gazdasági pusztulása kérelhetetlenül magával rántja a győzteseket is. Az erősnek bosszúvágya s a tehetetlennek dühe párosult a békeszerződés létrehozására. Amíg a legfőbb gazdasági tanács tagjai óráról-óra kapták Közép- és Kelet-Európa nyomorúságának, szertel hullásának híreit és bizonyítékait, addig a Négyek üres, reménytelen intrikákat szövögtettek.

II. Európa a háború előtt. A háború előtti utolsó fél évszázad békés termelési és ipari fejlődése az igények kielégítésével az embereket tévhitbe ringatta. Természetesnek hitték, hogy Németország Közép- és Kelet-Európának a gazdasági életéhez szükséges tőkét s szervezettséget szolgáltatja. Ez államok együttes lakossága Európa lakosságának kétharmada. Európának a Rajnától keletre fekvő része így a németek vonzáskörébe került. Európa egész gazdasági és társadalmi szervezete a tőke felhalmozásának céljait szolgálta, a népesség nagy tömegeinek életfeltételei is javultak s az új gazdagok figyelme az új és új befektetésekre irányult. Az így gyűjtött tőke elég jelentékeny részét Amerikában fektették be, hogy annak termelését fokozzák, viszont annak népessége az utolsó fél évszázad alatt bámulatosan gyarapodott, úgy, hogy az Unió jelenlegi gabonaszükséglete az 1909—13. évek termésátlagának 80 százalékát meghaladja. Nem lehet tehát

arra számítani, hogy az Új világban befektetett tőke sokáig és nagy mennyiségben hozzon élelmiszereket Európába, Nyugat- és Közép-Európa Kelet-európának termésműlőlegére van utalva. A háború végével beállott forradalmak Európa létválságát jelentik, mert szervezete rombadőlt, közlekedési rendszere megszakadt, élelmiszerforrásai elapadtak, pedig a lakosság sokkal több, mint amennyi részére az élet lehetősége fennáll. A békekonferenciának kellett volna a termelés és vele az élet lehetőségeit helyreállítani, lássuk, hogyan tette ezt.

III. A békekonferencia. Négy ember vette kezébe a világ sorsának intézését. A Négyek tanácsának legkiválóbb tagja feltétlenül Clemenceau volt. Ő beszélt angolul is. Wilson és Lloyd George ellenben csak angolul s így ők nem is tudtak közvetlenül beszélni Orlandoval, aki az olaszok kívül csak franciául beszélt! Clemenceau szentül meg volt győződve, hogy ő a németet jól ismeri, a német csak a megfélemlítéshez ért, nincs benne tisztesség, büszkeség vagy részvét, tehát vele nem lehet tárgyalni, annak diktálni kell. Látta, hogy háború mindig lesz, amíg ember van a földön s hogy most Európában két nemzet küzd életre-halálra, a francia és a német, most a francia győzött (idegen segítséggel), de ha nagylelkű a némettel szemben, akkor a német csak hamarabb áll talpra és vág vissza. Ezért kellett a sok „garancia”, de minden garancia az elkövetkező „revans” valószínűségét növelte. Ez volt az aggastyán nézete a mult tapasztalatai alapján s ez volt az eredete a békeszerződés egymásra halmozott rendelkezéseinek, amelyek egy nagyszerűen szervezett gazdasági rendszer tönkretételét célozták. De hogyan lehetett ezeket az ideális felfogású 14 pont helyébe csempészni s hogy fogadta el ezeket az Elnök? Az Elnök tartotta kezében a győzelmet hozó fegyelmezett hadsereget, Európa egészen az Unió élelmiszerzállításától és pénzügyi segítségétől függött. De az Elnök nem volt hős, sem próféta, sem filozófus, csak nemes szándékú ember, akiből hiányzott a szellemi fölkészültség a ravasz ellenfelekkel való mérkőzéshez, amely játékhoz ő egyáltalában nem is értett. Fogalma sem volt róla, hogy lehetne 14 pontját Európa jelenlegi helyzetére alkalmazni. Európáról

igen keveset tudott és lassú észjárása volt. A 14 pontot tartalommal tehát a többi három látta el. Így történt, hogy Clemenceau győzött: a németeket nem szabad meghallgatni.

IV. A békeszerződés. 1918 november 5.-én a háborúskodó felek aláírtak egy szerződést, amely szerint a 14 pont alapján szilárdan óhajtják a békét. A háború előtt a német gazdasági rendszer három nagy tényezőtől függött: 1. tengerentúli kereskedelme, 2. szén és vas, 3. szállítási- és tarifarendszer. A létrejött békeszerződés célja éppen ezek rendszeres tönkretétele lett. Elvették Németországnak minden 1600 tonnánál nagyobb kereskedelmi hajóját, 1000—1600 tonnás hajói felét s ha a szövetségesek kívánják, köteles öt éven át 200,000 tonnányi hajót építeni nekik. Evvel Németország tengeri kereskedelme hosszú időre megszűnt. Németország lemond tengerentúli birtokairól, még a magánosok tulajdonáról is, de azok adósságai továbbra is Németországot terheli. Ugyanez áll Elzász-Lotharingiára nézve is. A Jóvátételi Bizottság pedig követelheti, hogy az új Németországon kívül eső területek német vállalatait, szabadalmakat hat hónapon belül át kell adnia az Ententének. Azonkívül 1921 május 1-ig a Jóvátételi Bizottság követelhet Németországtól egy milliárd fontnyi értéket akár aranyban, akár árúban. Más szavakkal kifejezve, szabad rablás a szövetségesek javára.

Azután elveszik ipara alapját, a szenet és vasat. Elveszik a Saar-medence szenét egyelőre 15 évre, azután népszavazás lesz, hogy a medence lakossága akar-e visszatérni Németországhoz s ha igen, úgy Németország köteles arannyal visszavásárolni. A Saarvidék 1000 év óta német s 650,000 lakosából 100-nál kevesebb a francia! Felső-Sziléziában, ahol a német széntermelés 23 százaléka rejlik, népszavazás lesz (ez a legfontosabb a németeknek tett engedmények közül) s ennek, valamint a terület földrajzi és gazdasági körülményeinek mérlegelésével szabják meg a szövetségesek az új határt. Azonkívül Németország szállít Franciaországnak öt évig 20,000,000, továbbá öt évig pedig 8,000,000 tonna szenet évente az elpusztított francia szénbányáért kárpótlásul. Jóvátétel fejében pedig szállít Franciaországnak 10 évig évi 7 millió tonnát, Belgiumnak

ugyanaddig évi 8 milliót, Olaszországnak pedig 45—85 millió tonnát. Mivel Németország termelése 100 millió tonnára apadt s ebből évi 40 milliót a szövetségeseknek kell átadnia, a megmaradó rész fűtés, ipar, közlekedés számára nem elég, ipara tehát csökkeni fog. Elzász-Lotharingia adta Németország vasérctermelésének 75 százalékát; ez is teljesen elvész, ami nehéz iparát még jobban sújtja.

Németországnak a szövetségesek számára át kell adnia 5000 mozdonyt és 150,000 vagonot jókarban, tartalékanyaggal és minden fölszereléssel.

V. Jóvátétel. Keynes mindent figyelembe véve, Belgium kárát az okozott károkkal, rekvirálásokkal és elkobzásokkal együtt 500 millió fontra becsüli, ezzel szemben Belgium többet számít fel, mint volt 1913-ban hivatalos kimutatás szerint a teljes nemzeti vagyona! Franciaország kárát 800 millió fontra teszi s ezzel szemben most 3000 millió fontot számítanak föl, sőt a pénzügyminiszter 1919 szeptember 5-iki beszéde 5360 millió fontot mond. Angolország kárát, melyet leginkább hajóiban szenvedett, 520 millió fontra, a többi szövetséges országéit összesen 250 millió fontra becsüli, volna tehát fizetendő e címen 2120 millió font s ezt Németország valószínűleg ki is fizethette volna. De kimondták, hogy Németországnak fizetnie kell és nem kutatták, hogy vajjon mennyit tud fizetni. A legsebezhetőbb pontja a jóvátétel kérdésének, hogy még csak tájékoztató adatot sem tartalmaz a kirovandó összegről. A szerződés függeléke pedig áthárítja jóvátétel címen az Entente államaiban kiutalandó hadinyugdíj, hadisegély stb. összegét is, ami egymaga 5000 millió fontnyi összegre rüg!

Németország fizető képességét Keynes a következőképpen állapítja meg: Fizethet aranyban és ezüstben 60 millió fontot, átadandó hajókban 120 milliót, külföldi állampapirosokban 250 milliót, az átadandó területeken levő német vagyon értékében (amelyet beszámítás nélkül egyszerűen csak elkoboztak!) kb. 80 millió fontot s így mintegy 450—500 millió fontot összesen. Ehhez járulna még a több évre megállapított törlesztés, amelynek mértékét Keynes Németország fizetőképességének mérlegelése után 1200 millió font tőkének megfelelően öt százalék

kamat és egy százalék tőketörlesztés (évi 100 millió font) számításával kalkulálja, tehát Németországra nem róható ki több, mint 2000 millió font.

A központi hatalmakra kirótt és még kirovandó összegeket a Párisban székelő teljhatalmú Jóvátételi Bizottság fogja behajtani, ez tehát egész Középeurópa gazdasági diktátora lesz. Ily módon a központi országok megszűnnek államok lenni, egyszerű kereskedelmi alanyok lesznek, amelyeknek egyetlen feladata: minél többet fizetni.

VI. Európa a békeszerződés után. Európa sűrűn lakott és népe aránylag magas színvonalú életmódhoz szokott. Legsűrűbben lakott nyugati részei a szükséges létfenntartási eszközöket csak roppant kevés szervezetnek köszönheték, melynek alkotó részei voltak: szén, vas és közlekedés. Németországnak éppen ezeket az alapjait vonja el a békeszerződés. És a központi hatalmak gazdasági katasztrófiaja a többi, csőd szélén álló nemzetet is magával rántja s egész Európa civilizációja el-sorvad.

VII. A segítség módjai. Erre Keynes négy módot lát: 1. a békeszerződés revíziója, 2. a szövetségesek egymás-
közti adósságainak rendezése, 3. nemzetközi kölcsön és a valuta reformja, 4. Középeurópa és Oroszország viszonyának rendezése. A békeszerződés revíziójára a Népszövetség jogosult volna ugyan, de ehhez valamennyi tagjának egyhangú akarata szükséges. Németország jóvátételi összegét 2000 millió font sterlingben kell megszabni, ebből a már átadott hajók, hadianyag, területek stb. fejében számítsanak le 500 milliót s a maradt 1500 milliót kamatok nélkül fizesse 50 milliós részletekben 1923-tól kezdve. Lényegesen meg kell változtatni még a szénre, vasra s a tarifákra vonatkozó részleteket is Németország javára. Középeurópa politikai fölaprózódását szabadkereskedelmi szövetkezéssel kell paralizálni. Anglia mondjon le minden készpénzigényéről Belgium, Franciaország és Szerbia javára s az így fizetendő 1500 millió font fedezné az elpusztított vidékek helyreállításának összes költségeit. Viszont Német- és Oroszország erőinek egyesítése is olyan fenyegető lehetőség, amellyel számolni kell. At kell ezt tenni a gazdasági térre, támogatassa Németország keleti és déli szomszédait a gazdaság szervezésében s akkor ezek

visszanyerve produktivitásukat, Európát megmentik a mai gazdasági válságoktól. Meg kell tehát változni egész világnézletünknek, hogy az általános emberi eszmék győzzenek s akkor Európa és a civilizáció csődje még elkerülhető.

Keynes könyve bátor szókimondásával és világos logikájával gondolkodóba ejtette az entente gazdasági férfait s előidézte már eddig is a revíziót több kérdésben, a jelenlegi világesemények pedig, amelyek Keynes jóslásait igazolják s fokozott súlyt adnak nézeteinek, mindjobban érelik a helyzetet a békeszerződések alapos revíziójára.

Kerekes Zoltán.

Hóman Bálint: *A székelyek eredete.* (Magyar Nyelv 1921.)

Erre a sajnos annyit szubjektivitással tárgyalt s hovatovább mindjobban cgyoldalulag a nyelvészet terére átjártató, izgató és fogas kérdésre igyekszik szerző a történeti vizsgálódás elsődleges illetékességét hangoztató, ismert világos és mélyenjáró s az eddigi gazdag és zavaros irodalom fölényesen emelkedett kezeléséről tanuskodó, tömör tanulmányában megnyugtató választ adni. Szerinte a történetbúvárnak a kérdést világosan így kell feltenni: 1. „ősfoglalók vagy királyi telepítvényesek, 2. magyarok vagy idegen nemzetiségűek voltak-e a székelyek és 3. mikor szálltak meg Erdélyben, illetőleg Magyarország területén?”

A kérdés első pontjára a székelység gazdasági, társadalmi és politikai szervezetének, valamint jogi intézményeinek búvárlata alapján a következőképpen felel: „Az erdélyi székelység nagyobb zárt tömegben megtelepült, ősfoglaló nép vagy törzs volt. Ők voltak Erdély egyedüli honfoglalói.”

A második pontra, a XII—XIV. századi források alapján ezt mondja: „A székely nép a magyartól (és a bessenyőtől is) különböző, de a magyarral rokonnak, avval együtt hún származásúnak tartott önálló törzs vagy nép volt”.

A harmadikra: „A székelyek erdélyi településének terminus post quam-ját a X. század végében kell megállapítanunk. Mivel azonban keletre a X. század folyamán — bessenyők miatt — nem jöhettek, Magyarország területén való megszállásuk legkésőbbi időpontját a magyar honfoglalás idejére kell fennünk.”

A 2. pontra t. i. a nemzetiség kérdésére visszatérve, így nyilatkozik: „A székelyekben egy, az avar birodalomhoz tartozó s annak bomlása után a IX. században Erdélybe húzódó néptöredéket kell látnunk. Mivel a hagyomány határozottan hún ivadékoknak tartotta őket — s Hóman e hagyomány történeti forrás értékét a Hunfalvy-féle tanításokkal szemben nagyra értékeli — mintha valószínűség szerint a húnnal azonosnak tartott s a hún hagyományt őrző törökfajú nép: az avar, bolgár, vagy az avar uralom idején hazánk területén történetileg kimutatható hún törzsek valamelyikének ivadécai.“

Bennünket anthropogeográfusokat még különösen az a megállapítása érdekelt Hómannak, hogy a székelyek a nyugati népek támadásaitól való félelem miatt húzódtak be a Keleti Kárpátok barátságátalan, de számukra biztonságos hegyvidékére, amint azt a krónikák hirdetik (Meitzen gyakorlott szeme is észrevette, hogy a keleti székelyek ősbibb települők, mint a nyugatiak) s hogy nomádokdó pásztor életmódjukból a XIII. század elején tértek át a nemzeti-ségi szervezkedés felváltó területi szervezkedés — „székek“ — alapját alkotó közös települő formára. A szász székek mintájára alakult „hét szék“ közül az utolsó t. i. Aranyos-szék 1291-ben még Kézdi-szék része volt.“ B.

Bolgárok és szlávok. Irta Melich János. (Adalék Anonymus Szalán fejedelméről szóló fejezeteinek hitelessége kérdéséhez.) *Magyar Nyelv*, 1921.

Anonymus, kinek hitelességét a túlzó történetkritika napjainkig teljesen kétségbe vonta, munkájának egyik helyén azt írja, hogy az Árpáddal Munkácsnál bejött honfoglalók az ott talált hódoló szlávoktól a következő értesítést kapták: „azt a földet, mely a Duna és Tisza között fekszik, a nagy Keán, Bolgárország vezére, Szalán vezér ősapja foglalta el a rüthének és lengyelek határáig s oda szlávokat és bolgárokat telepített lakni.“

Kérdés már most, van-e ennek az elbeszélésnek történeti magva, be lehet-e bizonyítani, 1. hogy azok a szlávok jöhettek-e a Balkánról?, 2. ha igen, mikor?, 3. milyen fajtájú szláv népek voltak? A feleletet Melich nyelvészeti úton adja meg a „delka“ köznévs s a Nógrád, Csongrád, Tapoly, Tapolca és „Zemlin—Zemplén szláv eredetű helynevek vizsgálata alapján.“

A ritka történeti és nyelvészeti késséggel véghezvitt s minden oldalról a legszigorúbb kritikával ellenőrzött vizsgálat a következő meglepő eredményt szolgáltatta: 1. Hogy Anonymus szlávjai és bolgárai a nyelvtudomány tanúsága szerint csakugyan Bolgárországból jöttek. „Anonymus itt olyan forrás után dolgozott, amely hivatalos feljegyzéseket tartalmazott. Anonymus szlávjai különben nemcsak Ungban és Zemplénben laktak, hanem laktak Gőinör—Borsod—Heves—Nógrád—Duna—Csongrád—Tisza által határolt területen, le egészen Zimonyig (Zemlin) és Belgrádig. 2. „Az Anonymus említette betelepülés legvalószínűbb 917. előtt, tehát Simeon bolgár cár birodalma megalapítása előtt történhetett.“ 3. Amennyiben Szalán szlávjainak és bolgárainak egykori területén ma mások, mint magyarok laktak, így tehát tótok, rüthének, lengyelek, németek, zsidók, szerbek, horvátok, egytől-egyik mind a magyaroknál későbbi lakosok. Vonatkozik pedig e megállapítás éppúgy az északon fekvő Zemplénre, Ungra stb., mint vonatkozik a délen fekvő Bács-Bodrogmegyére és a Szerémségre. Az itt levő nem magyar nyelvű lakosságot a magyar uralom telepítette. Az Ungban, Zemplénben, Sárosban, Abaujban, Gömörben lakó tótok is a magyarnál későbbi jövevények. Ezek is, miként az összes itt lakó szlávok a fentemlített földrajzi neveket, mondhatni azonban az összes honfoglaláskori magyar földrajzi neveket a magyarból vették.“ B.

Fodor Ferenc dr. : Magyarország gazdaságföldrajzi térképe. — Teleki Pál gróf dr. és Cholnoky Jenő dr. közreműködésével, hivatalos adatok alapján szerkesztette. — 1 : 1,500,000 ; 75 × 55 cm.; négy színű nyomtat; hat grafikon; magyar, francia és angol szöveggel. — Budapest, 1920. — A Magyar Földrajzi Intézet r.-t. nyomása.

Mihelyt az aktuális politika rákényszerül a geográfia szakvéleményére, hirtelenében megtermékenyül a geográfiai irodalom. A gyakorlati szükség vallomásra szólítja a geográfiát, de mert a vállalat gyors, a válasz — elhamarkodott.

Ilyen ez a térkép is. Többet akar, mint amennyit mondhat s azt is egyetlen egy feleletbe gyömöszöli bele.

Lássuk, hogy mi mindent szerkesztettek össze egy lapon.

1. Különböző típusú gazdasági termelő területek:

1. Síksági *kültérjes mezőgazdaság, kenyérmagfőlössel, építő- és fűtőanyaghiánnyal. 2. Dombvidéki típusú termelőterületek kenyérmagkivitel- és bevétel nélkül, jelentékeny gyümölcs-termeléssel, elégséges erdőterületekkel. 3. Hegyvidéki gazdálkodás, erdőtermelés, hegvipasztorkodás, bányaműveléssel. 4. Kisebb medencék, átmeneti gazdálkodási formák az előző típusok között. 5. Karszt.

A térkép felosztása alapján Épmagyarországon mindössze *ötféle* gazdasági termelő-terület volna. Ezt a felosztást nem helyeselhetjük, mert elvégre az ország *orográfiai* tagoltsága nem lehet egyben gazdasági termelésének tagolója. Hisz ezen az alapon csupán a megfelelő (200, 500 stb.) szintvonalak lefutását kell követnünk s legott megkapjuk bármelyik ország termelő területeinek elosztását. Nagy a gyanúnk, hogy ez a térkép is így módon rajzolódott, mert az elkülönített területek határai feltűnően hasonlítanak a szintgörbéhez. Ha gyanúnk alapos, így ez a szerző(k) megbocsáthatatlan tévedése. Csupán a karsztos termelő terület nem illik bele az orográfiai tagolásba. De magyarázat sincs hozzá, hogy milyen típusú termelő terület.

Különbözik az egyes típusokhoz fűzött magyarázatok ellen is volna kifogásunk. Hogy alföldi mezőgazdálkodásunk típusa ma még *kültérjes* volna, szinte érthetetlen. Hisz a tanyai gazdálkodás — *belterjes*. A rónán pedig jó ideje ez a gazdálkodás folyik. Hogy nem elég *intenzív* a gabonatermelés az megint más kérdés. Zöldegben is bőven van fölöslege a síkságnak s ez — legalább is — említésre méltó. A síkság eszerint megehet a maga erejéből, de nem építezhetik és nem fűthet.

Ezzel szemben a dombvidék gazdasági élete mindenképen megalégül. Tehát *autarch* terület.

A hegyvidék az an-autarchia tekintetében a síksággal vetekszik. De itt élelem nincs, viszont fa, kő, fém bőven van.

A kisebb medencék és a Karszt gazdasági típusát — kellő magyarázat hiányában — nem tudjuk megállapítani.

A *termelés* típusa és a terület *gazdaságpolitikai* jellege nem egy és ugyanaz. Összekeverni a kettőt nem

szabad, nem is lehet. A térképen mégis elvétik a kettőt. Mást *ígér* a cím a „Gazdasági termelő terület típusa”-ban és mást *nyújt* a tartalom, amikor az illető terület gazdasági egyensúlyát vagy ennek ellenkezőjét állapítja meg. Az egyes termelő területek ábrázolásában az alábbi tévedésekre akadunk.

ad 1. A morvamezei Bűr buckaságán pl. — a valóságban — több az erdő (fenyves), mint a mező s a térkép mégis fahiányt állapít meg rajta. A Szigetközben ugyancsak van elég fa, valamint a Duna mentén, a Csepel-szigettől a Dráva torkáig. Hogy pedig a Hanszágon gabona bőven volna — merő tévedés. Így vagyunk az Alföld többi lápjával, mocsaraival, valamint berkeivel is. És a Hortobágy? Ott is van gabona-főlöslég? — Hogy a térkép kis mérete nem engedi a részletezést? Eleve elfogadhatatlan ellenvetés, mert míg a Balaton környékén magányos bazalt-hegyek külön gazdasági típusként ötlenek szembe, addig a százegynéhányszor nagyobb területek kikülönítése hiányzik.

Ad 2. Háromféle (mező, kert és erdő) gazdálkodásnak egyensúlyozott területe hazánk *autarchikus* (önelégült) területén. Közrefogja a Kis-Alföldet, a Nagy-Alföldnek csak délen nyit utat, míg az Erdélyi-medencét és a Közép-Szamos mentét teljesen beborítja.

Nagyjában valóban ilyen elhelyezkedésű ez a terület, de kérdjük, hol, milyen munkákban fekszenek azok a „hivatalos adatok”, amelyek alapján az autarchikus gazdasági területeket ilyen *pontosan* határolták el. Megyék, avagy csak járások szerinti statisztika is *ily* pontos elhatárolást nem enged. Tudunkkal ilyen részletes és községenként szóló statisztikánk nincs.

E területen belül a hibák a következők: A balatoni Berek mocsarában — holott jóval kiterjedtebb a Somlyónál — a térkép szerint van *elég* kenyér és fa! Budán szintén, mind a három kerületben, míg Pesten csak fa-, szén és téglahiány van, kenyér azonban több van a kelleténél. Erdőgazdálkodás a Pilisben nincs (!), még csak nem is legeltetnek.

Az autarchikus területet különben *túlnagynak* ítéljük. Túlnagy különösen a Dunántúltól s az elterjesztés a mezőgazdasági területek *róvására* történt. Nagy az elégedett lakosú vidék a Cserhát táján is, majd tovább, fel — Sátor-

aljaúj helyig. De csak a térkép szerint az, a valóságban jóval kisebb.

Ad 3. Ez négyféle gazdasági típusé, illetve háromfelé (erdészeti, legeltetés, gyér földművelés), mert a *bányaművelés* nem fogható egy kalap alá a többivel. Anautarch (önelégületlen) terület ez, a rónaság ellentéte. Ezt a területet is túlnagyra rajzolták, de ezúttal már az autarch területek rovására. Mert hogy a Közép-Garamon és a beszercebányai lapályon ne volna elég kenyere az ott lakóknak, nem állíthatjuk. Van elég enni-való Zsolna körül is, szintúgy Kisszeben táján a Tarcsa völgyében, majd Rozsnyó körül, Szolyvánánál, Nagyenyedén, Gyulafehérvárt: de nincs pl. a Fruska-Gora tetején, mivelhogy ott erdő vagy on legálább akkora területen, mint pl. a vác szőlőhegyeken.

Ad 4. Nem is két, de három típus között hidalja át a gazdasági különbségeket, azaz — a térkép magyarázata szerint — *kétféle*: vagy magas dombvidéki, vagy alacsony hegyvidéki típus. A valóságban azonban a 2. típus, mert a 2., a dombvidéki, ugyancsak *átmeneti* típus a síksági és a hegységi véglet között. Azaz autarch terület. S valóban, a hegyvidéki medencékben — talán a Szepességét nem számítva — van minden bőven. Csakhogy ilyen kicsi területzug több van a hegyek között (a Garam mentén, Gömörben). Hogy az erdélyi kisebb medencék (Gyergyó, Csík, Kászon stb.) felhősen maradtak (t. i. síksági típus), az nyilván sajtóhiba. Ha nem, úgy vaskos tévedés.

Ad 5. Hogy a Karszt másilyn gazdasági *kulturájú*, mint a többi terület, az természetes, de amikor a térkép nem a gazdasági kulturák típusait keresi, hanem csak azt, hogy még tud-e élni az a területdarab a *mag* erejéből vagy sem, úgy a Karsztnak a kikülönítése — fölösleges volt. S a szerkesztő az 5. típushoz mi magyarázatot sem ad. És a szőlőt, füget termő tengerpart? Az is karszt, azaz — hegyvidéki szükségesség?

II.

Most az *ipari területek* kerülnek sorra. És pedig: bányák, energiaforrások és gyárak. A térkép ugyan nem csoportosítja őket a jelmagyarázatban, de a kellő méltatás miatt rendet kell tartanunk.

1. Legelsőbb a *széntepek* ábrázolása elleni volna igen komoly szavunk. Már csak azért is, mert ebben gyökerezik ma Csonka-Magyarországnak leg-súlyosabb bel- és külpolitikai problémája.

Csonka-Magyarországnak a területén akkora hatalmas kiterjedésű széntepeket mutat a térkép, hogy örömfelt szívvel néznők, ha tényleg is így volna. Széntelep van a térkép szerint a Zengő csúcsán, a bátaszéki gránithegyekben, Zalában, a Vértes tetején, a János-hegyen. A váci Naszály mészköve csupa szén. A lábatlani cementet — úgy tesszük — szénből őrlik, a Zsámbék körüli meszet viszont szénből égetik. A salgótarjáni szénteknő *óriási*. Ha tényleg akkora lenne, hogy a Kékes és Mátra-tető közelébe nyúlna, nem kellene külföldön könyörögni szénért. A hélapátfalvi cementgyár széntepek fölött áll, holott itt szén nincs. Van a Sajó mentén, de azok a telepek jóval kisebbek. Van azután szén — a térképen — a *Hortobágyon* (!), Hajduböszörmény közelében.

A térkép — angol és francia szövege után itéve — külpolitikai céllal szerkesztetett. A külföld, látva a hivatalos magyar adatok alapján 1920 őszén készült térképet, ránk olvassa gazdagságunkat.

Ahol tényleg van szén, ott nem tünteti fel, pl. Malaczká, Somodí, Bánzka (Zemplén), Ungvár környékén. Kelet-Magyarországon szintén elrajzolt több széntepeket, Brassó táján több helyt is van, de ennek a térképen semmi nyoma.

Szén és szén között nagyok a különbségek. Nemcsak a telepek vastagságát és a szén kalóriáját, hanem a széntelep *hozzáférhetőségét* illetően is. Gazdasági térkép pedig — ha aktuális-tájékoztatónak készült — theoretikus szénmedencéket nem ábrázolhat.

2. A földgáz-„mezők“ megnevesztéséből még súlyosabb tévedések következnek. *Szerencsére* a dunántúliakról a hivatalos adatok — úgy látszik — még nem tudnak, mert a térkép nem árulja el. Csonka-Magyarország e — reménységét. De viszont — talán az oláhok megtévesztésére — Erdélyben akkora gázterületet ábrázol, amekkora talán a föld kereségén együttvéve sincs. Ahol pedig só van a felszínen, ott *már* nem lehet földgáz. (Szentágotánál pedig a térképen só is, gáz is van!)

3. A földgázzal kapcsolatosak a *sótelepek*. Itt is sok hiba esett az ábrázolás körül, itt is nagyítottak és szaporítottak. A sómezők és sóforrások még korántsem sótelepek.

4. A hasznosítható vízierők dolgában ugyancsak szegényen állanánk, ha *csak ott* használhatnók ki, ahol ez a térkép mutatja. Hogy a térkép csak a legjobb, a legtöbb erőt szolgáltató helyeket jelölne, nem állíthatjuk, mert vannak valóban jó helyek, amelyekről a szerző, illetve forrásai nem tudnak. Ilyen helyek a *Dunán*: Pozsony, Kis-roszi, Budapest—Ferencváros; a *Vágon*: Kralován; a *Garamon*: Szent-Benedek, Berzencze; az *Ipolyon*: Dámasd, Litke; a *Hernádon*: Igló, Márkusfalva stb. Vannak azonban a térképnek olyan helyei, ahol *nincs* ugyan víz vagy alkalmas hely, de van „vízenergia-telep”. Így pl. Nagysalló, Bajmóc, Szilács, Szepesófalva, Taksony, Jak, Rudóbánya, Fancsal (Abauj), Szürte, Ávasfalva, Kapnikbánya stb. táján.

5. A természeti kincsek sorozatában a Nyírség (!) déli zugában tüntet fel — egy nagyobb és egy kisebb — vasérctelepet. Ez nyilván *sajtóhiba*.

Azt hinnék, hogy az ércbányászat lehetősége, az érctelepek és tüzelőanyagok ábrázolása után a *kohók* helyeinek feltüntetése következik. Nem. Egyetlen egy kohót sem jelez a térkép. Honnan vették a fémeket *azelőtt*, ha a vasgyárakon kívül nincs kohó sehol — a térképen. Viszont a *gyárakat* a térkép sorra veszi mind. Jut mindeniknek valami jel és jelét pontosan rögzíti az illető helyen. A gyárak jelei picinyek, mint ahogy nem is lehet nagy, mert a térkép mértéke nem engedi. Az apró és többnyire felismerhetetlenségig olvashatatlan jelek kibővítése a térképen nehéz. Ezért nem is kapunk áttekinthető képet gyárparunk területi elhelyezkedéséről, sem pedig annak természeti kincseinkhez való viszonyáról. *Ezen* a térképen, amelyen már különben is éppen eleget ábrázoltak, igazán kár volt a gyárakat is fellüntetni. A térkép sarkába helyezett mellék-térkép jobb szolgálatot tett volna. Vagy ha már mindenképpen *egy* lapon akarták ábrázolni egész gazdasági életünk térbeli eloszlását, egyszerűsítették volna a gyárak ábrázolását, úgy, hogy egyes *csoportokat* alakítanak.

III.

1. Sikerült eszméjű az a két *grafikon*, amelyik gazdasági veszteségeinkről százalékos kimutatást igyekszik adni. De ha már rovatozták a veszteséget, miért nem húzták a vonalakat *végig* a megmaradt értékek mezején is. Mert csak a két idom egybevetése nyújt szembeszökő képet. Aztán ha az egyik grafikon a másíknak mintegy folytatása, miért *nem egyenlő* a mértéke mindkettőnek. Az „ipari” csak félakkora, mintha az iparban csak félakkora veszteségünk volna. S a papirgyártás, a pamut„ipar”, a növényi konzervipar és a többi megannyi gyártás nem ipar? Miért kellett ezeket a „gazdasági” rovatban felejtetni, amikor van külön „ipari” grafikon is.

2. Még öt grafikon van a térkép jobb felső sarkában *Külföldi forgalmunk* mérlegét ábrázolja — útirányok szerint „m”-ekben* (?) — egy térképpel kombinált grafikon. Ez ügyes, csak betűi nagyon kicsinyek és vékonyak.

IV.

1. Ezzel azonban még koránt sincs kimerítve térképünk tartalma. Az adatok súlya alatt szinte roskadozó térkép tetejébe még történeti túlteher kerül: „A magyar városok gazdaságtöldräzsi eredete”. Ilyenek: *vásár, hügó, kapu, hid, banya, kikötő, útmenti városok*, továbbá *földművelési központok, medencék központjai, hajózási végpontok*. Pont. Nem több, nem kevesebb típus. Eszerint ebbe a sorozatba *minden* magyar város ősi része beleszorítható. Hogy és miként, azt néhány, csak éppen kikapott példa igazolja.

Legtöbb a vásárváros, mert elvégre vásárt *minden* városban tartottak. Ez a típus a városok lovtára. Vásárainak köszöni *eredetét*: Pozsony, Nagyszombat, Zágráb, Székesfehérvár, Esztergom, Nyitra stb. Nem vásárváros azonban *Marosvásárhely*, *Hódmezővásárhely*, *Kézdivásárhely*. Talán bizony egyik „vásárhely” sem az. Pozsony, Esztergom és Arad — a térkép szerint — *nem* hidváros, azaz folyami átkelőhely, ellenben Zombor az (talán az ősi Ferenc-csatorna révén!). Budapest sem az, hanem a benne hemzsgő sok gyárjel miatt talán gyárváros. De ilyen típus meg nincs. A Szepesség köz-

* A térképszerkesztő szóbeli közlése szerint az *m* millió korona.

pontja Poprád, a Háromszéke Sepsiszentgyörgy! Debreczen — a térk épszerint — csak földművelési központ, akárcsak — Orosháza. Utmenti város csak Zalaegerszeg és Vasard, de Gyulafehérvár, Lugos nem az. Uj-, Baka-, Béla-, Tata-, Ruda-, Rézbánya stb. nem bányavárosok, ellenben az: Zólyom. A hágó-és kapuvárosoknál még nagyobb a zavar. Hágón ugyanis egyetlen egy várost sem találunk. Hogy miért kapuváros Késmárk és Kolozsvár, viszont Lugos és Karánsebes nem az, azt nem értjük. A Drávan van hajózási végpont (Bares), a Száván és a Tiszán nincs. Vagy csak nem tudjuk megtalálni? S valóban nehéz az agyon-adatolt térképen a városok eredetét ki-jelmagyarázni. De kérjük, oly fontos-e nekünk, vagy az ántátnak, hogy melyik gazdasággeográfiai tipusban ringott városaink bölcsője?

2. Ide tartozik, mert a nyerselő és nyersanyag előfordulásai között nincs helye (a térképen ott találjuk) — a *vásárvonal* is. Ezzel az előzőleg említett gazdaságtörténeti túlterher fölibe még elméleti gazdaságföldrajzi nyomtatók kerül. Kirívó piros vonallal kanyarog a szelid-zöld alapon — a vásárvonal. Bővebb magyarázatot azonban csak az irodalom ad. A térkép szövege nem s így a külföld, mert magyarul nem tud, nem érti meg a jelenését. Jelentősége a vásárvonalnak ezen a térképen egyáltalán nincs.

A *vásárvonal* kétféle gazdasági terület határa mentén húzódik végig. Lefutása jelzi ama *vásárhelyek* sorozatát, ahol — a különböző gazdasági területek népei — árút cserélnek. S mégis, ha a vásárvonalak lefutását az egyes gazdasági területek határával hasonlítjuk össze, érthetetlen *eltérésekre* akadunk.

Nem a szükségleteikkel és fölöslegeikkel egymásra utalt gazdasági területek érintkezésénél fut végig, hanem legtöbb helyt a síksági és a dombsági terület határa mentén. Ezek között pedig — a térkép nyomán — csak gyümölcs- és gabonakereskedelem fejlődhetik ki, mert csak ez van fölöslegben a két területen. Ez különben olyan eset is, ahol a vásárvonalak egymást derékszögben metszik, ami egészen furcsa, geográfiaiilag el sem gondolható csereforgalmat kíván meg. Fából vas-karika. Már csak ezért is jobb lett volna a különben teljesen fölösleges vásárvonalat a térképen mellőzni.

3. A fontosabb *vasutak* közül kimaradt a térképről a sopron—nagykanizsai (Bécs—Fiume), a balatoni északi, a zágráb—belgrádi és a pozsony—galgóci vonal és az eszék—brodi összeköttes.

4. A hajózható *víziutak* közül a Maroson haladót alighanem tévedésből nyújtották meg — Szászvárosig, a tiszait — a Szamos torkolatáig. A tervezett víziutak közül hiányzik a pozsony—szeredi csatorna, a Rába, Mura víziútjának megjelölése, helyette azonban a Duna-Tisza közén négy-öt csatornát mutat a térkép.

Végül műszaki és esztétikai szempontból találunk igen sok hibázthatnivalút a térképen. A jó térképírónak okvetlenül otthonosnak kell magát éreznie a sokszorosító műhelyben is. A térkép olyan irodalmi termék, mely csak akkor lesz kvalitásos, ha a szerző művészi irányítást tud adni a kivitelnek. Nem rajzolni kell tudnia, csak tőbbitelleg elgondolni. Magyar térkép-sokszorosító iparunk már sok kiváló térképet termelt; ez a térkép nem tartozik azok közé. A verszegény színek megválogatása, a fekete jelzések egymás fölibe helyezése, a fölöslegesen nagy térképjelek hemzsegése együttvéve rendkívül nyers hatást gyakorol. Ugyanazzal a fáradsággal, talán kevesebb költséggel olvashatóbb és csinosabb térképet lehetett volna készíteni.

Strömpl Gábor.

Die Siebenbürger Sachsen in ihrer geschichtlichen Entwicklung. Dr. Karl Reissenberger (Petermann's Geographische Mitteilungen, 1920.)

Reissenberger, aki régebben a nagyszebeni városi szász főreáliskola igazgatója volt, írja a fenti címmel az erdélyi szászokról szóló cikket, melyhez Paul Langhans rajzolt térképeket az erdélyi szászország földrajzi elterjedéséről. A cikk az első részben foglalkozik a német betelepülések történetével, melyek szerinte már Szent István idejében megindultak, amikor az Oizella bajor hercegnő feleségül vette. Ekkor keletkeztek a legelső német települések a Szamos völgyében, ilyenek: Burgler (Dés), Offenburg (Offenbánya), Gross Schlotten (Abrudbánya), Klein Schletter (Zalatna), Thorenburg (Iorda) stb. Téves Reissenbergernek az a beállítása, mintha ezek német alapítások volnának, mert mindezek a helyek már a rómaiak

idejében is bányavárosok voltak. A Kis-Küküllővidéki szász betelepülés II. Gejza király idejében (1141—1161.) keletkezett, hasonlóképpen ugyanekkor Besztercze vidékére is települtek be németek. A Barcaság (Burzenland) területét II. Endre adta a német lovagrendnek, hogy ott várakat építve, a határt védelmezze. Reissenberger a magyar elnevezéseket vagy meg sem említi, vagy csak zárjelben közli. Még a Marost is Miereschnek nevezi, mely szót soha szászoktól sem hallottam Erdélyben.

Hogy a szászok II. Endre aranybullaiban teljes polgári jogokat nyertek, kiváltságaik voltak, nyelvüket szabadon használhatták, külön grófjuk volt, aki a legfőbb bírójuk és hadvezérük volt stb., ezt Reissenberger természetesen találja. Szerinte V. István (1270—1272.) alapította Erdélyben német telepésekkel Klausenburgot (Kolozsvárt.)

A mongolok, törökök pusztításai ellen a székely, magyar és szász nép testvérileg egyesült, ezt fejezte ki az 1437-iki kápolnai testvéri egyezmény is. 1486-ban Mátyás megerősítette az aranybullaiknak a szászok kiváltságaira vonatkozó részét. A XVI. században a magyar nemesség kezdte a szászokat elnyomni, Báthory Gábor alatt szinte szolgáskorba jutottak, de Bethlen Gábor alatt enyhült a helyzetük s a Diploma Leopoldinum 1691 december 4.-én ismét megerősítette jogaikat. Az 1711-i szatmári béke végre békét hozott Erdélyre is, de a szászok és magyarok fizikai és gazdasági ereje a harcokban megtört, a lepadt és elnéptelenedett falvakba lassankint a hegyek közül oláhok telepedtek le.

A török dúlás után csak 1734—76 közt. voltak megint német betelepülések, de ezek száma is aránylag kevés volt. Más helyütt meg, mint pl. Kolozsvárott is, hiányzott a német környezet, sok volt a magyar betelepülő s így a város lassan elvesztette eredeti német jellegét. 1846-ban a Siebenbürgisch-Sächsische Landwirtschaftsverein hozta be ismét német telepéseket Württembergből. Az ellentétek a magyarok és szászok között különösen 1830 után éleződtek ki. *Erdélynek Magyarországgal való egyesüléséről a szász nép többsége hallani sem akart*, sőt egy szász pap, dr. Roth Dániel könyvet is adott ki 1848-ban a szász nép kívánságáról: „*Dakorumänische Monarchie*

unter Österreichs Krone“ címmel. Amikor a magyar forradalom kitört, a szászok a románok mellett a magyarok ellen fordultak s a császár partján állottak. Ezekkel a szomorú tényekkel a szászok a magyar uralom idején ugyancsak hallgattak. Hogy most Reissenberger oly sietve és fennen hangoztatja, hogy a szász mindig az oláhokkal tartott (ami pedig akkor is és most is csak a vezetők, de nem a nép óhajtságának felelt meg), ennek az oka az uralmaváltozás. Hangoztatja, hogy a világháború s az azt követő összeomlás új helyzetet teremtett. 1919 január 8-án a medgyesi szász népgyűlés Nagyromániához csatlakozott az 1916 december 1.-i gyulafehérvári román népgyűlés határozataira támaszkodva. A szász nép elvárja, hogy: „neki, mint egy nemzetiségű öntudatában élő népnek nem fogják lehetlenné tenni a szabad nemzeti fejlődést —.“ Biztosítéka ennek a gyulafehérvári román népgyűlés ama határozata, hogy Erdély minden nemzetiségét saját fiai fogják vezetni, tanítani s a törvényhozáásban, igazságszolgáltatásban megfelelő képviselést, helyet fognak számukra biztosítani. A politikai opportunizmus cinikus példája ez a pálfordulás.

Cikkéhez mellékel Paul Langhans a szászoklakta vidékekről nemzetiségi térképeket. Adatokat ehhez a magyar statisztikai közleményekből vett, de ellenőrzésül felhasználta a „*Jahresberichte der Evangelischen Landeskirche in Siebenbürgen*“ adatait is, Számbavehető eltéréseket azonban a kétféle adat közt nem talált. Mentegeti magát, hogy a román elnevezéseket a térképen föl nem tüntethette a német mellett, de ennek csak az az oka, hogy a román helynevek és azok hivatalos írása még nincs megállapítva. De nem mondja, hogy a századok óta használt magyar neveket miért nem tüntette föl a térképen. Ami a térkép ábrázolásmódját illeti, arról röviden elég jellemzően csak annyit mondani, hogy községhatáronkinti részletezésben a fő nemzetiség színével festi át a község területét, az 50 százalékon alul levő kisebbségeket pedig a községgel karikájának négy részre osztásával fejezi ki, egy negyed színe abból a nemzetiségből 10 százalékot jelent. Így még 40 százalék nemzetiséget is el lehet bujtatni a kereső szem elől.

Kár a földrajzi folyóiratok egyik legelőkelőbbjének, a Petermann's Mitteilungen-nek teret engednie egy olyan leplezetlenül „alkalmi” cikk számára, mint Reissenbergeré. Ha érdemeket akar szerezni a szászág számára az oláhok előtt, azt tegye napilapban vagy politikai, de ne tudományos folyóiratban.

Kerekes Zoltán.

Lötschen. (Landes- und Volkskunde). Irta: H. és K. Anneler. Max Drechsel, Bern, 1917. Ezt a pompásan illusztrált hatalmas monográfiát két testvér készítette: dr. phil. Hedvig Anneler írta és Karl Anneler látta el sikerült képekkel. A nagy folio-alakú kötet csaknem 400 lapra terjed és Svájc egyik eldugott völgyét ismerteti kimerítő alapossgal. A monográfia a következő főfejezetekre oszlik: I. a Lötschen-völgy. II. A lötscheniek. III. A lakóhelyek. IV. A mindennapi kenyér. V. A társadalom. VI. A templom. Ezek a főcímek azonban mindent felölelnek, ami egy apró tájegység jellemzésére szükséges. Ami az olvasót leginkább megkapja, az a minden sorból és minden képről feléje sugárzó meleg szeretetet, mellyel ez a két testvér feladatát végezte. Irigység fog el bennünket, hogy miért is nincsen nekünk ilyen, a nagyközönségnek szánt, népszerű és mégis alapos honismertető irodalmunk. A munka melléklete egy térképlap a svájciak ismert szép 1:50,000 szintvonalos térképéből.

—z.

Magyarország népességi statisztikája 1910-ben. Irta Kovacs Alajos. Különnyomat a Magyar Statiszt. Közl. új sor. 64. kötetéből. Budapest, 1921. Ára 12 korona.

Ez a terjedelmes kötet (233 oldal), mint az öföldik népszámlálás záróköteté, az 1910-iki néposzezés „gazdag anyagát igyekszik a lehetőség szerint kihasználni s a fejlődést több évtizedre visszamenőleg feltüntetni. Különösen súlyt helyez azoknak az adatoknak befutóbb ismertetésére, melyek az előző népszámlálási művekben egyáltalán nem, vagy csak részben voltak közölhetők”.

A munka a szokott három főfejezetre tagolódik, úgymint: lakóházak és lakóviszonyok (4. fejezet), általános népleírás (11. fejezet) s a népesség foglalkozása (8. illetve 24. fejezet). De a korábbiaktól eltérően nem sablonos és száraz összefoglalása ez annak a rengeteg anyagnak, mely a népszámlálás

munkálataiban le van fektetve, hanem valóságos hatalmas, élő és szerves egységet alkotó tanulmány, hazánk anynyira változatos demográfiai állapotáról. Azzal a szakavatottsággal, gondossággal és szofidssággal megrajzolja, mellyel szerző minden munkájában találkoztunk. Tartalmát bővebben ismertetni ilyen szűkre szabott helyen lehetetlenség, úgyis forgatni és tanulmányozni kell mindenkinek ezt a ma hazánkban legolcsóbb könyvet, akit bármely szempontból Magyarország demográfiája érdekel. Szomorú és átalakulásoktól vajudó napjainkban pedig bizonyára sokkal többen lesznek most ilyenek, mint bármikor voltak. A munkához tartozó térképek — bár még több lenne belőlük — a fentemlített kötetben található.

B.

Mezőgazdasági földrajzzal foglalkozik Krzymowski Richárd legújabb művében (Philosophie d. Landwirthschaftslehre. Stuttgart, 1919). Ebből a munkájából kiviláglik, hogy a földrajz eme minket magyarokat kiváltképpen érdeklő ágának a német tudományos irodalomban már több művelője is akadt.

P. Wagner. *Methodik des erdkundlichen Unterrichts.* Lipsce, 1919. Kiváló útmutatások, tárgyilagoss, nyugodt előadás. A könyv anyaga: 1. A földrajz mivolta. 2. A földrajzi szaktanár. 3. A földrajzi tanítás célja, eszközei. 4. A tanterem berendezése. 5. A földrajz a tanteremben.

A. v. Hoffmann. *Das deutsche Land und die deutsche Geschichte.* 603 l., 54 térkép. Stuttgart—Berlin, 1920. Újszerű fellegásokat nyújtó könyv, melyben történelem és földrajz szorosan összefon. A német tájak történelmi jelentőségének mesteri vázlata.

N. Aaberg. *Das nordische Kulturgebiet in Mitteleuropa während der jüngeren Steinzeit.* Két kötet, 288 l., 320 kép, 11 térkép, Uppsala, 1918. A lüzköbalták, a kerámiai leletek és a sírförmakból következteti, hogy már ekkor az Elba és az Odera vidékéig nyomultak a germánok, míg a szász-thüringiai kultúra, mely egész Délnémetországra és Csehországra kiterjed, szerinte a kelták elterjedésére vall. A Rajnától nyugatra más nép lakott.

Th. Arldt. *Germanische Völkerwellen in der Bevölkerungs-Geschichte von Europa.* 226 l. Lipsce, 1917. A vilá-

történelem egy nagy néparadatnak megisméltető szabályos hullámaiból áll. Európát számtalan kőkorszaki, majd az indogermán, végül az északi fészékből kisugárzó germán hullám özönlötte el s a egyszerű mozgalmat folytatódott a normann-csatangolásokban és napjainkban a tengerentúli kivándorlásban.

Falles—Mairey. *L'Europe nouvelle.* 346 l., Paris, 1920. Elsőrendű nagyhatalom már csak három van: Nagybritannia, Franciaország és Olaszország. Európa 1914 óta elvesztette gazdasági hegemoniáját, mely áttolódott Északamerikába és Japánba.

Wirth W. *Zur Anthropogeographie der Stadt und Landschaft Schaffhausen.* 174 l., térképpel. Zürich, 1918. A schaffhauseni kanton felszínét, talaját, vízrajzát és éghajlatát tárgyalván a bevezetőben, áttér a falusi lakosság települési és gazdasági viszonyainak tárgyalására. A továbbiakban a város viszonyait ismerteti. A zuhatag vizierejének felhasználása óta rohamosan szaporodott a város lakossága (1870 : 10,000, 1910 : 18,000), míg ezzel szemben a kanton 36 községéből 25-nek lakossága 5—35 százalékos fogyást mutat. Nálunk talán Tatabánya és vidékének hasonlók a viszonyai

E. Banse. *Expressionismus und Geographie.* Braunschweig, 1920. Passarge a Petermann's Mitteilung-ban ezt írja: „Banse a modern földrajzi művekben az eleven szemléletes leírást nélkülözi, ajánlja ezért a művészi leírást. A tudományos cél helytelen. (!)“

Stern, Herlt, Schultze. *Geld, Industrialisierung und Petroleumschätze der Türkei.* 171 lap, Berlin, 1918. Reimer. Herlt szerint a török ipar csak fokozatosan fejleszthető és kizárólag a mezőgazdaság virágzásától függő belföldi felvevőképesség függvénye. Elsősorban az élelmiszeripar esik latba. A törökök kívánsága, hogy az ipar tisztán török legyen. Fejlődésének előfeltételei a közlekedés, közigazgatás, a jogviszonyok és a műveltség javulása.

L. v. Südland. *Die südslavische Frage und der Weltkrieg.* 796 l., 3 térkép. Bécs, 1918. A szerbek és horvátok

viszonyait ismerteti és lehetőleg tárgyilagosan foglalkozik a nagyhorvát tervekkel.

H. Niklas. *Bayerns Bodenbewirtschaftung unter Berücksichtigung der geologischen und klimatischen Verhältnisse.* 15 l., 17 színes tábla. München, 1917. Ez az ügyes atlasz a gabonafélék, burgonya, répák, takarmányfélék és rétek elfoglalta területek százalékarányát és az 1913. évi termés eredményeit ábrázolja 434 statisztikai kerület szerint. Geográfiai tekintetben mindenesetre hiba, hogy csak egy esztendő eredményét és azt is önkényes kerületek területein mutatja be. A bevetett területek térképei tanulságosan mutatják az egyes vidékek jellegét: a harmadkori halmok és a Dunavölgyi búzát és árpat, a homokos és homokkőves területek rozsot és burgonyát, a gipszközetes talajok ismét búzát, a meszes talajok burgonyát és árpat teremnek. A földművelés belterjessége itt is a földbirtok nagyságától és bizonyos növények favorizálásától függ. A Pfalz és Unterfranken a legnagyobb termést adják: kisbirtok és burgonya, meg takarmánynövények termelése.

H. P. Steensby. *Indledning til det geografiske studium.* Koppenhága, 1920. Bevezetés a földrajz tudományába. G. Braun azt írja róla: „St. szerint a földrajz „a földfelszín magyarázó leírása“, miben tökéletesen egyetérték vele. Szempontjai: az elterjedés, a koordináció (együtthatás) és a genetika. A tudományos földrajz és a földrajz mint egyetemi tárgy szerinte kizárólag emberföldrajz, sőt a földrajz megjelölését egyértelműnek szeretné tekinteni az emberföldrajzzal, hiszen az országleírás a regionális földrajzban, az iskolában és az egyetemen végül is az emberföldrajzban csúcsosodnak ki. Más tudomány nincsen, mely ezekkel a kérdésekkel foglalkozik.“ Érdekes Braunnak keserű megjegyzése, mely szerint St. „bár elismeri a német geográfusok alapvető munkásságát, a 93. lapon kijelenti, hogy az emberföldrajz terén a vezetést az angolok és franciák vették át.“ (Vidal de la Blache iskolája, Brunhes stb.)